

şehrin asayışı, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi çok çeşitli vazifeler de yapmış ve şehrin sosyal hayatı ile yakından ilgili bir görevli olarak önem kazanmıştır.

Ortaçağ'da, Orta Asya'da Turfan ovasındaki şehirlerde surlar, sur kapıları, kale ve burçlar bulunmaktaydı. Yine aynı dönemlerde Hârizm bölgesinde de teşkilâtli kaleler yer alıyordu ve buralarda sorumlu kumandanlar görev yapıyordu. Anadolu'da ise XI. yüzyıldan itibaren buraya gelen Türkmen kitleleriyle birlikte şehirlerin nüfusu birden bire arttı. Eski kaleler artık şehrin ortasında kaldı. Etrafı surlarla çevrili kalabalık merkezler ortaya çıktı. Böylece kaleler ve içindeki teşkilât şehrin askerî, idarî ve iktisadî hayatında önemli bir yer almaya başladı.

Osmanlı döneminden önceki dizdarlar hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamasıyla birlikte bunların görev ve sorumluluklarıyla ilgili resmî kayıtlara Osmanlı Devleti döneminde sık olarak rastlanmaktadır. Buna göre dizdar öncelikle kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale erlerinin kumandanıdır. Kalelerin, şehrin savunması yanında aynı zamanda içinde zindanın da bulunduğu bir hapishane durumunda olması, bazı yerlerde tüccarın değerli eşyalarının, paralarının saklanması, ayrıca barut depolarının, cephaneliklerin, Ankara, Konya, Bursa gibi şehirlerin kalelerinde birer darphâne ve bununla ilgili alet edevatın yer alması, dizdarın görev ve sorumluluklarını oldukça çeşitlendirmekteydi. Dizdarlar merkezden beratla tayin edilirdi. Şer'iyye sicillerindeki berat örneklerine göre dizdar, merkezdeki kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup olanlar arasından seçilirdi. Söz konusu defterlerdeki kayıtların genellikle ölüm sebebiyle meydana gelen kadro boşalmasıyla ilgili olması, bunların uzun süre bu görevde kaldıklarını ve genellikle yaşlı ve tecrübeli kişiler arasından seçildiklerini düşündürmektedir. Dizdar, bulunduğu kazanın kadısına ve sancak beyi ile beylerbeyine karşı sorumluydu. Kaledeki kethüdâ ve kale erlerinden başka şehri çevreleyen surda bulunan kapılarda görev yapan kapıcılar da (bevâb) ona bağlıydı. Sınır boylarındaki şehirlerin ve isyan çıkan yerlerdeki kalelerin savunması dizdarın başlıca göreliydi. Çeşitli yollardan kaleye getirilen

cephane dizdara emanet ediliyordu. Kendisine doğrudan doğruya merkezden emir gönderilmekle birlikte bazan çevredeki beylerbeyiler veya müfettiş paşalar emir vererek eşkiya ve âsilerin yakalanmasını veya yakalananların kalede sıkı bir şekilde muhafaza edilmesini istemektedirler.

XVII. yüzyılın ortalarına ait kanunnâmelere göre Osmanlı ülkesindeki her kalede cephane, mühimmat, harp aletlerinin yanı sıra bir dizdar, kethüdâ ve kale neferleri vardı. Bunların başlıca görevleri, kalelerin burç ve surlarını gece gündüz beklemek, sürekli olarak kale hizmetinde bulunmaktı. Dizdar "hisar eri" denilen personelinin azil ve tayininde yetkiliydi ve bunu merkezle temas kurarak yapardı (Şahin, s. 926). Bu genel hükümlerin dışında çeşitli resmî kayıtlardan, kalenin önemine göre dizdarın emrinde çeşitli görevliler bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar genellikle kethüdâ denilen bir yardımcı, bölükbaşılar (serbölük), kale imamı, müezzin, kapıcı, topçu, nöbetçi, terzi, demirci, marangoz gibi özel görevliler ve kale erlerinden ibaretti. Görev yaptıkları kalelerdeki bütün bu kişilerden sorumlu olan dizdarlar orta dereceli timar* sahibi durumundaydı. Meselâ 10 Şevval 1101 (17 Temmuz 1690) tarihli bir kayda göre Konya Kalesi'nde dizdardan başka kethüdâ, imam, müezzin ve 117 kale eri görev yapıyor, dizdarın 10.000, kethüdânın 4000, imamın 2000, müezzinin 1500 akçelik timarı bulunuyordu. Kale erlerinin timarları ise 500-1800 akçe arasında değişmekteydi. Yıllık timar hâsılatı, görev yerini uzun süre terkedemeyecekleri için her yıl merkezden gönderilen mübâşir tarafından toplanıyordu.

Dizdarın yıllık olarak aldığı 10.000 akçe civarındaki timar, 25-30 akçeli bir yevmiyeye tekabül etmekteydi. Ekmeğin fiyatının 1 akçe olduğu dönemde böyle bir gelir onların da diğer askerî*ler gibi ek işler tutmalarını zorunlu hale getiriyordu. Böylece dizdarlar giderek buldukları şehirde yerleşen, oradan evlenen, ticaret vb. işlerle uğraşan, dolayısıyla şehrin sosyal hayatı ile bütünleşmeye başlayan ve ileri gelen eşrafi arasına giren bir görevli oldu. XVIII. yüzyıldan itibaren dizdarların askerî hizmetli olarak önemi azaldı, sadece serhaddeki kalelerde belirli bir askerî grubun başı durumuna geldi. XIX. yüzyılda ise askerî teşkilâtta tamamıyla ortadan kalktı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 106, s. 369-370; Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnâme* (haz. Mithat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 69; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1978, I, 297 vd.; Yusuf Oğuzoğlu, *17. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma* (doktora tezi, 1981), AÜ DTCF Ktp., s. 75-79; a.mlf., "Osmanlı Şehirlerindeki Askerlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler", *1. Askerî Tarih Semineri (Bildiriler)*, Ankara 1983, II, 169-179; N. Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s. 44-45; Bahaeddin Yediylidiz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 61-63, 66-67, 92; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 44-45, 293, 335-339; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1528-1566)*, Ankara 1989, s. 47-48, 197; İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", *TD*, sy. 32 (1979), s. 926; Pakalın, I, 469.

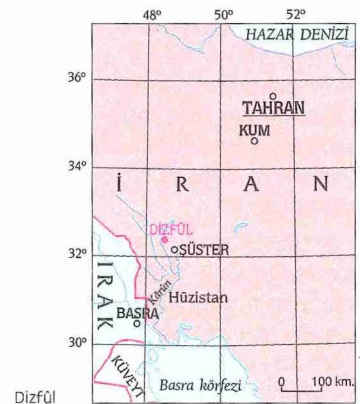
YUSUF OĞUZOĞLU

DİZFÜL

(دَرْفُول)

İran'ın Hûzistan eyaletinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Bürüçird'den doğup Bend-i Kîr'de (Askerimükrem) Kârûn nehrine kavuşan Âb-ı Diz (Dizfûl-rûd) ırmağının sol kıyısında, denizden 200 m. yükseklikteki bir kaya kütlesi üzerinde kurulmuştur. Farsça "kale köprüsü" anlamına gelen adını, Âb-ı Diz ırmağı üzerindeki ünlü köprüyü korumak amacıyla yapılan bir kaleden alır (Dizpûl; diz "kale", pûl "köprü"). Birçok defa tamir gördüğü anlaşılan bu tarihî köprü'nün ayakları Sâsânî Hükümdarı I. Şâpûr dönemine (242-272) aittir ve Romalı mühendislerin gözetimi altında yapıldığı sanılmaktadır. Tarihi ve coğrafyacı Hamdullah Müstevfî (ö. 750/1350) köprü'nün kırk iki, Şerefeddin Ali Yezdî ise (ö. 858/1454) yirmi sekizi büyük, yirmi yedisi küçük elli beş kemeri olduğunu yazmaktadır.

Kaynaklarda Dizfül adına VI. (XII.) yüzyıldan önce rastlanmaz. Daha önce şehir, bugünkü Dizfül'ün 11 km. kuzeyinde ve demiryolu üzerinde bulunan küçük Andâlmışk (Andâmişk) yerleşim merkezinin adıyla tanınıyordu. Bizanslı tarihçi Prokopios'un *Caesareensis* adlı eserinde bahsettiği (I. kitap, V, 7-9, 28, 29), İran'daki içinde yüksek şahsiyetlerin tutulduğu ve ölümü göze almadan kimsenin adından söz edemediği "unutulmuş kale"nin bir Ermeni kaynağında Andâmişki adıyla anılmasından, Arap ve İranlı müelliflerin de naklettikleri bu rivayetin Dizfül Kalesi'nden kaynaklandığı ve bu kalenin geçmişinde kötü bir şöhrette sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eski Arap coğrafyacıları Dizfül'ü Kasrû'r-Rûnâş, Kantaratû'r-Rûm, Kantaratû'r-Rûd ve Kantaratû'z-Zâb (Zâb Köprüsü) adlarıyla anarlar.

Sâsânîler döneminde bir süre Cündişâpûr'un gölgesinde kalan Dizfül, XI. yüzyıla doğru bu şehir yıkıldıktan sonra parladı; ancak o dönemin sulama sisteminin de harap olması yüzünden uzun süre sıkıntı çekti. Moğol tahribatından kurtulan Dizfül sonradan İlhanlılar'ın egemenliği altına girdi; 1393'te de Timur tarafından fazla bir mukavemetle karşılaşmadan fethedildi. Kısa bir süre sonra Safevîler'in cediti Şeyh Safî'nin torunu Hoca Ali Dizfül'e gelerek halkını Şifileştirdi. Nâdir Şah da birçok defa buraya geldi ve şehri Lurlar'a karşı korumak için birkaç kilometre kuzeydoğuda Diz-i Şâh adıyla bilinen bir kale yaptırdı. Feth Ali Şah'ın oğullarından Muhammed Ali Mirza XIX. yüzyılın başlarında ünlü köprüyü tamir ettirdiyse de 1832'deki bir su taşkını tamir edilen yerleri götürdü. Bugün köprü birkaç gözü hariç asil şekliyle onarılmış durumdadır. XIX. yüzyılda ülkeye getirilen çivit tarımı ile önceki büyük ölçüde ürün elde edildi; ancak daha sonra yabancı boyaların ithali çivit tarımını ve buna bağlı sanayii tamamen köreltti. Dizfül tarihte, ham maddesini Vâsıt ve Basra arasında Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı mecrasını meydana getiren Batîha'daki sazlıklardan sağladığı kamış kalemleriyle şöhret yapmış, ayrıca keçe ve beygir örtüleriyle de tanınmıştı.

Dizfül 1883'te Şüster'de veba ve kolera salgını baş göstermesi üzerine Hûzistan'ın merkezi oldu. 1907'de 15.000 olduğu bilinen nüfusu 1986 sayımına göre 151.420'dir. Tarihte şehir halkının büyük bir kısmının Hz. Peygamber'in so-

yundan geldiğine inanılırdı. Şehirde otuz beş cami ve pek çok velî türbesi vardır; özellikle Rûbend adı verilen semtteki Sultan Hüseyin'in, Sûs'ta (Şuş) bulunan Dânyâl peygamberin mezarına çok benzeyen anıt kabri ünlüdür. Dizfül'de genellikle kum taşından yapılmış olan evlerin altında yazın şiddetli sıcaklarında sığılan serdâblar (yeraltı odası) bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 405; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 357; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), s. 111; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 238-239; *Serşumâr-ı Umûm-i Nüfus ve Mesken (1365)* (nşr. Merkez-i Âmâr-i İrân), Tahran 1367 hş., s. 7, 23; Abdülhüseyin Saidiyan, *Serzemîn ve Merdûm-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 598; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XII, 597-598; DMF, I, 978; M. Streck, "Dizfül", *IA*, III, 627-628; L. Lockhart, "Dizfül", *EJ* (İng.), II, 350-351.

TAHSİN YAZICI

DOBRUCA

Bugün Romanya ve Bulgaristan sınırları içinde bulunan bir bölge.

Batısında ve kuzeyinde Tuna ve bunun kollarından Lom ve Pravadi, doğusunda Karadeniz, güneyinde Deliorman yer alır; coğrafi yapı ve iklim bakımından Romanya ve Bulgaristan'dan farklıdır. Kuzeyde bulunan ve fazla yüksek olmayan dağ silsilesi Maçin'den Tulça (Tulcea) şehrinin güneyine kadar uzanır; Dobruca'nın ortalarında alçalır; doğudan batıya doğru uzanan Ovidin, Mecidiye, Boğazköy hattında bayır şeklini alır; güneyde tekrar yükselmeye başlar. Dobruca'nın güneybatısı eskiden sık ormanlarla kaplı olduğu için bu bölge öteden beri Deliorman diye adlandırılmıştır. Romanya'nın Teleorman vilâyetinin adı da buradan gelir. Dobruca'da bulunan başlıca göller Razelm, Semeika, Sinoe, Babadağı, Sütgöl ve Taşavul'dur. Köstence'nin güneyindeki Tekir gölünün suyu birçok deri hastalığı ve romatizmal hastalıklar için faydalıdır. En kuzeyde, belli saatlerde sularının aldığı renkten dolayı Morgöl adıyla anılan bir göl daha bulunmaktadır. Hayvancılığın da yapıldığı Dobruca'nın süt ürünleri meşhurdur. Hemen tamamen su ile çevrilmiş tabii bir yarımada özelliği taşımasına rağmen Dobruca'da kara iklimi hüküm sürer. Ancak bölgenin güneyinde kış oldukça yumuşak geçer. Bölgede küçük fakat yazları kuru olmayan nehirler de vardır. Bunların oluş-

turduğu sazlıklarda çeşitli kuş ve hayvanlar barınır. Romanya'da 1944 yılında iktidarı ele geçiren komünist idare, Dobruca'nın verimli topraklarından daha fazla ürün almak için bölgeyi sulama tesisleriyle doldurmuş, fakat Tuna'dan ölçüsüz su çekilmesi toprağı yıpratmış, bu da zamanla iklimin olumsuz yönde değişmesine sebep olmuştur.

Dobruca'nın siyasî tarihini stratejik mevkii tayin etmiştir. Rusya ve Ukrayna steplerinden İstanbul'a ve Ege'ye giden en kısa yolun Dobruca'dan geçmesi, bu bölgenin en eski tarihlerden beri çeşitli kavimlerin geçit yeri olmasına sebep olmuştur. Bu kavimlerin her biri Dobruca'da çeşitli izler bırakmıştır. Osmanlılar da Dobruca'nın bu stratejik mevkiinden faydalanmışlar, Lehistan ve Rusya'ya yönelik seferlerde, Kırım Hanlığı ile bağlantılarda hep bu bölgeyi kullanmışlardır.

Dobruca'nın bilinen en eski halkı Traklar ve Getler'dir. Milâttan önce VII. yüzyılda Helenler'in de ticaret amacıyla Karadeniz sahillerine giderek yerleştikleri ve bazı koloniler (Histria / Karanasuf, Temis / Köstence, Kallatis / Mankalya, Di-onyopolis / Balçık) kurdukları bilinmektedir. Daha sonra İskitler Dobruca'ya yerleşmişler ve Scythiaminor (Küçük İskitler) şeklinde bölgeye adlarını da vermişlerdir. İskitler'den sonra burada bir süre Germenler kalmış, ardından Romalılar milâttan önce 29'da Dobruca'yı işgal ederek yaklaşık 250 yıl bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Romalılar'dan kalma anıtlar arasında, Adamelisi köyünde bulunan ve Romalılar'ın Daklar'ı yenmesi şerefine milâttan sonra 109'da dikilen 40 m. yüksekliğindeki sütunun önemli yeri vardır. Milâttan sonra 250 yıllarında Dobruca'yı Gotlar istilâ etmiş, bir süre sonra da Hunlar gelerek Roma idaresini zor durumda bırakmışlardır.

VI ve VII. yüzyıllarda kuzeyden Avarlar ve Slavlar'ın girmesi üzerine Roma idaresi Dobruca'nın ortasında uzun bir müdafaa duvarı inşa ettirmiştir. Bu duvarın izlerine hâlâ rastlamak mümkündür. Romalılar istilâ kuvvetleriyle başa çıkamayınca Dobruca'dan çekilmiş, bölge XIII. yüzyıla kadar kuzeyden gelen Türk kavimlerinin istilâsına mâruz kalmıştır. Volga Bulgarları, Asparuh'un (Isperich) idaresinde 678 yılında Tuna'yı geçerek Dobruca'nın kuzeyinde İsakça ve Nikulitzel bölgesinden güneye kadar uzanan topraklar üzerinde yaşayan Slavlar'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Ancak